

The Geopolitical Position of Iraq in the Regional Competition Between the Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia

Hamid Hasanpour

Assistant Professor of Military Strategic Management, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.

Email: H_hasanpour@hotmail.com

Abstract

In the structure of global political geography, certain characteristics and objective factors inherently promote competition among countries and powers, forming the basis of international relations. Iraq's geography possesses both material and symbolic values that have shaped the arena of competition between Iran and Saudi Arabia in pursuit of their respective national interests. This study aims to explain Iraq's geopolitical position within the regional rivalry between Iran and Saudi Arabia. The research is applied-developmental in purpose and descriptive-analytical in nature and methodology. Data were collected using library and survey methods and analyzed quantitatively. The study population consisted of 52 experts familiar with strategic issues, geopolitics, and international relations, selected in their entirety. The findings indicate that Iraq's geographical location (both landscape and strategic), civilizational identity (history, culture, ethnicity, and religion), socio-political structure (social gaps and heterogeneous political organization), and the geopolitical interests of influential extra-regional powers all serve as decisive factors in the competition between Iran and Saudi Arabia. Nevertheless, the majority of disputes and rivalry between the two countries are primarily ideological in nature.

Keywords: Iraq's geopolitical position; Regional competition; Islamic Republic of Iran; Saudi Arabia; Iraq.

جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی

حمید حسن پور

استادیار مدیریت راهبردی نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

Email: H_hasanpour@hotmail.com

چکیده

در ذات و ساختار جغرافیای سیاسی جهان، ویژگی‌ها و واقعیت‌های عینی نهفته است که به‌صورت بنیادین منطق رقابت را فی‌ما بین کشورها و قدرت‌ها ترویج می‌دهد و مبتنی بر روابط بین‌الملل است. جغرافیای عراق ارزش‌های (مادی و معنوی) دارد که میدان رقابت ایران و عربستان را جهت تأمین منافع ملی هر یک شکل داده است. هدف این مقاله تبیین جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان است. این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی-توسعه‌ای و از حیث ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است. گردآوری داده‌ها با روش کتابخانه‌ای و روش پیمایشی و تجزیه و تحلیل داده‌ها با رویکرد کمی انجام شد. جامعه آماری تحقیق آگاه به مسائل راهبردی، ژئوپلیتیک و روابط بین‌الملل، شامل ۵۲ نفر و به‌صورت تمام‌شمار انتخاب گردید. نتایج پژوهش نشان داد موقعیت جغرافیایی عراق (بری و راهبردی)، هویت تمدنی (تاریخ، فرهنگ، قومیت و مذهب)، ساختار سیاسی-اجتماعی (شکاف اجتماعی، ساختار سیاسی ناهمگون) و علایق ژئوپلیتیک قدرت‌های مؤثر برون منطقه‌ای، به‌عنوان عوامل، هریک به سهم خود نقش تعیین‌کننده‌ای در رقابت‌های ایران و عربستان ایفا می‌کنند؛ اما بیشتر مناقشات و رقابت دو کشور ماهیت ایدئولوژیکی دارد.

کلیدواژه‌ها: جایگاه ژئوپلیتیکی عراق، رقابت منطقه‌ای، جمهوری اسلامی ایران، عربستان سعودی

مقدمه

در ذات و ساختار جغرافیای سیاسی جهان ویژگی‌ها و واقعیت‌های عینی نهفته است که به صورت بنیادین منطق رقابت را فی ما بین کشورها و قدرت‌ها ترویج می‌دهد و مبتنی بر روابط بین‌الملل است. رقابت ایران و عربستان در منطقه غرب آسیا قدمتی به طول تاریخ اسلام دارد؛ اما پس از انقلاب اسلامی ابعاد این رقابت با توجه به تغییر نظام سیاسی در ایران و شیعه‌محور شدن آن اشکال تازه‌ای به خود گرفته است. رقابت و البته روابط آن‌ها همواره تحت تأثیر عوامل داخلی و محیطی، فراز و نشیب‌های زیادی داشته و بسته به نوع سیاست خارجی دو کشور، رویکرد آن‌ها رقابتی، تهاجمی و گاه همکاری‌جویانه بوده است (احمدی‌پور و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۵). سرزمین عراق از دیرباز به دلیل برخورداری از عوامل بسیار مهم ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی همواره مورد توجه قدرت‌های محلی و بین‌المللی بوده است. اهمیت عمده‌ی کشور عراق در این است که در محیط بلاواسطه جمهوری اسلامی ایران واقع شده و هر تحولی در این کشور برای جمهوری اسلامی ایران دارای اهمیت است؛ به عبارتی، عراق جزء لاینفک استراتژی ژئوپلیتیک ایران است و اتخاذ سیاست‌های منطقه‌ای ایران بدون در نظر گرفتن جایگاه این کشور ناقص است و زمانی این موضوع اهمیت دوچندان پیدا می‌کند که سیاست‌های رقابتی و محدودکننده عربستان سعودی به عنوان رقیب ایران در عراق مد نظر باشد. از همین رو این پرسش مطرح می‌شود: چه ظرفیت‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهایی در جایگاه ژئوپلیتیکی عراق وجود دارد؟ که دو کشور ایران و عربستان برای آن رقابت می‌کنند؟ موقعیت جغرافیایی عراق (موقعیت بری، ارتباطی و راهبردی)، هویت تمدنی عراق (قومیت و هویت) و ساختار سیاسی اجتماعی عراق برای هر دو کشور رقیب جذابیت دارد و هر یک با راهبرد و سیاست خود به این متغیرها در نقش فرصت و تهدید می‌نگرند. بر همین اساس، بررسی سیاست‌های این دو کشور در کشور عراق حائز اهمیت است. چون شناخت نسبی از محیط عراق (تهدیدها و فرصت‌ها) حاصل می‌شود و نتایج حاصل از این تحقیق می‌تواند مورد استفاده دستگاه‌های دفاعی، امنیتی و دیپلماسی، شورای عالی امنیت ملی و وزارت خارجه و پژوهشگران قرار گیرد و انجام نشدن این تحقیق و تحقیقات مشابه،

باعث ناشناخته ماندن برخی از ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها، فرصت‌ها و ویژگی‌های ژئوپلیتیکی عراق خواهد شد. تأمین نشدن بخشی از منافع ج.ا.ایران در آن کشور و منطقه غرب آسیا، غفلت از سیاست‌های عربستان سعودی در صحنه ژئوپلیتیکی عراق، کاهش قدرت بازیگری جمهوری اسلامی ایران در این حوزه، پیشی گرفتن رقبا در مسائل منطقه‌ای و تغییر صحنه رقابت خواهد شد. بنابراین، فقدان یک پژوهش مدون درباره چگونگی تأثیر جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی، مسئله اصلی تحقیق را شکل می‌دهد. بدین ترتیب، هدف اصلی این پژوهش «تبیین تأثیر جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی» است و تلاش دارد به این پرسش پاسخ دهد که «چگونه جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی تأثیر می‌گذارد؟»

۱. پیشینه پژوهش

عبدی و شیرزاد (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «نقش فضاها و جغرافیایی در رقابت قدرت‌ها؛ مطالعه موردی: کشور عراق» به این نتایج دست یافته‌اند که قدرت‌های تأثیرگذار در کشور عراق با بهره‌برداری ابزاری از مؤلفه‌های قومیت و مذهب، در فضای رقابتی این کشور، بسترهای دخالت و حضور خود را جهت ایجاد فرصت‌های بهره‌برداری، گسترش حوزه‌های نفوذ ژئوپلیتیکی و سیاسی - اقتصادی و نیز متأثر نمودن کدهای ژئوپلیتیکی رقبا در راستای دستیابی به منافع و اهداف سیاسی و استراتژیک فراهم نموده‌اند.

اکبرزاده و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای دیگر با عنوان «روابط خارجی ایران و عربستان در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ با تأکید بر تحولات عراق» به این نتایج رسیده‌اند که بیشترین علت عدم نزدیکی دو کشور، بحث ایدئولوژیک است نه منافع ملی و در این میان عراق یکی از مرزهای اعتقادی دو کشور است.

احمدی‌پور و دارابی (۱۳۹۷) در مقاله «رقابت‌های ایران و عربستان در منطقه غرب آسیا در چهارچوب نظریه موازنه منافع شوئلر (۲۰۱۵-۲۰۱۷)» به این نتایج دست یافته‌اند که پس

از تحولات منطقه‌ای و به‌ویژه برجام و نهایی شدن توافق هسته‌ای، رقابت دو کشور در منطقه ابعاد تازه‌ای به خود گرفته و هریک از دو کشور تلاش می‌کنند همراهی کشورهای منطقه را با سیاست‌های خود به‌دست آورده و امنیت و قدرت خود را در مقابل دیگری افزایش دهند. نکته مهم در رقابت جدید ایران و عربستان پس از برجام، گسترش حوزه نفوذ در عراق است.

شهریاری (۱۳۹۶)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان در عراق در قالب تئوری حرکت‌ها» به این نتایج دست یافته است که ایران و عربستان بعد از انقلاب اسلامی، سقوط صدام و بیداری اسلامی وارد بازی تقابلی شده که اولین حوزه اجرایی آن عراق است و نوع بازی حاکم بر روابط آن‌ها در غرب آسیا در اکثر موارد در قالب تئوری حرکت - حرکت و قاعده حاصل جمع جبری صفر قابل تحلیل و تبیین است. براین اساس عربستان یک بازیگر کمینه‌گر و ایران بازیگری بیشینه‌گر در حوزه عراق است.

راستگو و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل رقابت ایران و عربستان در عراق براساس نظریه بازی‌ها (همکاری و منازعه)» به این نتایج دست یافته‌اند که بهترین استراتژی برای ایران و عربستان در عراق همکاری است. همان‌طور که مشاهده می‌شود پژوهش‌های انجام شده رقابت میان جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در منطقه غرب آسیا و جنبه‌های مختلف آن را مورد واکاوی قرار داده که در این میان کشور عراق با توجه به ویژگی‌های خاص خود به عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه رقابت منطقه‌ای دو کشور مورد توجه قرار گرفته است؛ اما این مقاله قصد دارد جایگاه ژئوپلیتیکی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای این دو کشور را مورد مطالعه و بررسی قرار دهد.

۲. مفهوم‌شناسی

ژئوپلیتیک: ژئوپلیتیک عبارت است مطالعه روابط قدرت‌ها در سطح جهان براساس امکاناتی که محیط جغرافیایی در اختیار می‌گذارد و یا امکاناتی که می‌توان از محیط جغرافیایی گرفت. به عبارتی ژئوپلیتیک هنر ایجاد موازنه قدرت با رقیبان در راستای تأمین امنیت، جهت حفظ و گسترش منافع ملی در سطوح منطقه‌ای و جهانی است (مجتهدزاده، ۱۳۹۶: ۲۳).

جایگاه ژئوپلیتیکی: در مباحث جغرافیایی مراد از مفهوم جایگاه، موقعیت، فضا و مکان جغرافیایی است که کارکرد و مزیت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نظامی داشته و می‌تواند منشأ تولید قدرت باشد و بازیگران سیاسی با استفاده صحیح و به‌موقع از این فضا قادرند فرصت‌سازی نموده و مزیت‌های رقابتی ایجاد نمایند (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۷۵).

رقابت منطقه‌ای: تلاش دو یا چند گروه، ملت و کشور برای نفوذ یا سلطه در یک منطقه یا دسترسی به منابع فضایی (اعم از مادی و معنوی) است. در رقابت دو یا چند قدرت به‌طور هم‌زمان دست به اقداماتی می‌زنند تا از ارزش‌های جغرافیایی (مادی و معنوی) سهم بیشتری کسب کنند (احمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰).

رقابت مداخله‌ای: این نوع رقابت بین بازیگران در قلمرو جغرافیایی یا کشور ثالث و براساس منافع متعارض رخ می‌دهد. زمانی که کشوری یا فضایی جغرافیایی به ضعف دچار شود یا خلأ قدرت داشته باشد، مرزهای ژئوپلیتیکی قدرت‌های پیرامونی یا فرامنطقه‌ای منبسط می‌شود و به داخل کشور یا فضای جغرافیایی ضعیف کشیده می‌شوند، در نتیجه آن را به عرصه رقابت تبدیل می‌کنند؛ نظیر لبنان بین سوریه و اسرائیل (بدیعی ازندهی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۴).

۳. چهارچوب نظری پژوهش

۳-۱. مفهوم رقابت در روابط بین‌الملل

سرشت ذاتی انسان و فضای جغرافیایی، به عنوان مکان و محل زیست انسان، به گونه‌ای است که به‌صورت مبنایی عامل رقابت را میان گروه‌های متشکل انسانی و حکومت‌ها بازتولید خواهد نمود و در فرایندهای تاریخی تنها ممکن است که شکلواریه‌های رقابت در زمان‌های مختلف دچار تغییر گردد. جغرافیای سیاسی جهان حایز شرایطی است که به عنوان یک عامل زیرساختی در روابط بین‌الملل، عامل رقابت را در زمان‌های مختلف مابین کشورها و بلوک‌های قدرت بازتولید خواهد نمود (Morgenthau, H.J, 1985: 187). در نظریه‌های روابط بین‌الملل گروه واقع‌گرایان جهان را آن‌چنان که هست می‌پذیرند و مفهوم رقابت را عنصری

بنیادین و پایدار در روابط بین حکومت‌ها و قدرت‌ها می‌دانند و بر همیشگی بودن رقابت و عدم امکان ریشه کن کردن آن در حوزه روابط بین‌الملل تأکید دارند و تعارض منافع میان حکومت‌ها را ذات و سرشت ساختار روابط بین‌الملل می‌دانند (Maghroori, 1982: 34). واقع‌گرایان بر این باورند که نظام بین‌الملل ذاتاً آنارشیک است؛ یعنی فاقد اقتدار مرکزی است و این ویژگی وجه تمایز آن با جامعه داخلی است (Ibid: 243) و این مسئله در تمامی زمان‌ها صادق بوده است و رقابت و تعارض را در این نظام با بهترین حال فقط می‌توان کاهش داد (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۷۲). از نظر تاریخی، ماکیاولی را نخستین واقع‌گرا در شناخت‌شناسی روابط بین قدرت‌های جهانی می‌دانند. در نظر او سیاست در حوزه روابط بین‌الملل تابع اخلاق نیست، بلکه در این فضا اخلاق تابع سیاست است و با این‌که ماکیاولی اهمیت اخلاق را درک می‌کند اما به نظر او در جایی همانند ساختار بین‌الملل که اقتدار مؤثر وجود ندارد، اخلاقیات نمی‌توانند مؤثر باشند و به عبارت دیگر در این عرصه اخلاق برابند قدرت است (Carr, 1964: 76). هگل نیز جایگاه قدرت را مهم می‌شمارد و در شکل‌گیری تفکرات اندیشمندان اولیه جغرافیایی- سیاسی تأثیر زیادی داشته است. به باور او مهم‌ترین وظیفه یک حکومت حفظ خود است (Dougherty and Pfaltzgraff, 1971: 68). برعکس سطوح ملی و درون‌کشوری امکان انحصار قدرت در سطح جهانی در یک هژمون واحد وجود ندارد، بنابراین، به‌صورت طبیعی و متأثر از تکثر منابع قدرت آفرین، رقابت به‌صورت بنیادین میان قدرت‌ها و کشورها وجود خواهد داشت (قوام، ۱۳۹۵: ۸۱). راه‌حل نهایی برای از بین بردن رقابت در عرصه روابط بین‌الملل وجود ندارد و آنچه تاکنون ساری و جاری بوده، رقابت مبتنی بر «منافع» قدرت‌ها و کشورها بوده است (Spanier, 1990, 11). از این‌رو، مسیر دستیابی به منافع ملموس و عینی از مسیر رقابت‌های ژئوپلیتیک عبور می‌کرده است (Griffiths, 2006: 24). زیرا ژئوپلیتیک در واقع راه و روش دستیابی به منافع ملموس جغرافیایی را پیش پای سیاستمداران قرار می‌دهد و بدیهی است اساس و زیربنای سیاست خارجی کشورها و قدرت‌ها معطوف به سیاست‌های ژئوپلیتیک آن‌ها است (احمدی‌پور و همکار، ۱۳۹۸: ۳۱). چرا که ژئوپلیتیک به عنوان دانش کسب قدرت و گسترش حوزه نفوذ، دیدگاه لازم برای چیره شدن بر رقیب

را در عرصه‌های مختلف، به ویژه در زمینه جغرافیایی برای سیاستمداران فراهم می‌آورد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۸: ۱۴). بنابراین؛ هدف اصلی در بازی‌های ژئوپلیتیک، هژمونی و تولید قدرت است (مجتهدزاده، ۱۳۹۶: ۸۵). از این رو، می‌توان مطالعه روابط بین‌الملل را دانش روبنایی بررسی رقابت و ژئوپلیتیک را دانش زیربنایی تولید رقابت دانست و در این راستا بدیهی است که فضای جغرافیای سیاسی جهان به مثابه ظرف تولید ساختارهای روبنایی روابط بین‌الملل است.

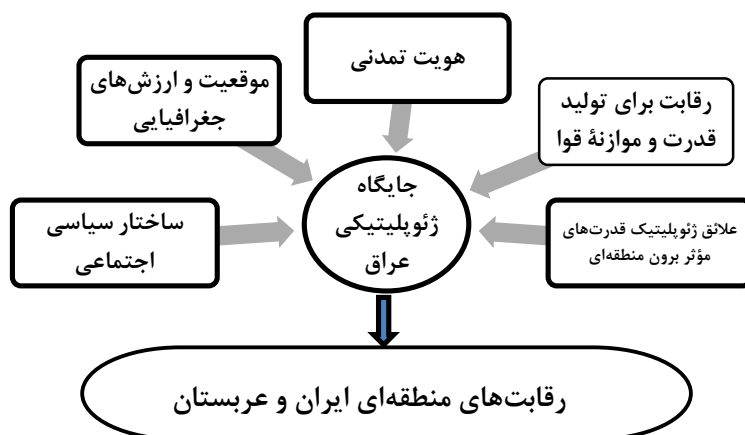

شکل ۱: رابطه خطی بین عامل جغرافیای سیاسی، رقابت و روابط بین‌الملل

از مصادیق مهم ادامه رقابت در جهان پس از جنگ سرد، ادامه سیاست‌های موازنه قدرت میان کشورها و بلوک‌های قدرت است که در آن قدرت به شکل متوازن بتواند در میان چند کشور توزیع گردد (Morgenthau, 1985: 187) تا از این طریق امنیت در حوزه روابط بین‌الملل تأمین شود. به عبارت دیگر، از منظر لسانی بدون تولید قدرت موازی از سوی بازیگران رقیب و تحرک استراتژیک نمی‌توان به ثبات در نظام بین‌الملل نائل آمد و شرایط بی ثباتی ناشی از عدم موازنه قدرت بین بازیگران جهانی است (Buzzan, 1998: 160).

براساس نظریه موازنه قوا، از آنجا که هدف اصلی بازیگران نظام بین‌الملل، افزایش قدرت خود یا کاهش برای رسیدن تعادل یا موازنه است، استراتژی‌های جغرافیایی اتخاذ شده در این زمینه نیز مبنای همین هدف شکل گرفته و به خودی خود سبب تداوم فلسفه ذاتی رقابت می‌گردد (احمدی‌پور و همکار، ۱۳۹۸: ۳۴).

با توجه به نظریه‌های رقابت در روابط بین‌الملل و رقابت ژئوپلیتیک و ارزش‌های جغرافیایی چهارچوب نظری پژوهش طبق شکل (۲)، ارائه می‌گردد.

شکل ۲: چهارچوب نظری پژوهش

۲-۳. موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک عراق

کشور عراق با وسعت ۴۳۷,۰۷۲ کیلومتر مربع، در جنوب غربی آسیا و در منطقه حساس جنوب غربی آسیا واقع شده است (قربانی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۱۶). این کشور از جنوب با عربستان سعودی و کویت، از غرب با اردن و سوریه، از شرق با ایران و از شمال با ترکیه همسایه است. عراق دارای موقعیت جغرافیایی و سیاسی مهمی در منطقه است (علی‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۵). موقعیت بری (مرکزی)، موقعیت راهبردی برای عراق قدرت جغرافیایی ایجاد کرده است به طوری که موقعیت جغرافیایی این کشور کارکرد اقتصادی، سیاسی و نظامی دارد. عراق حلقه اتصال ایران به سوریه، فلسطین و لبنان است. فضا و گذرگاه زمینی مناسبی را برای انتقال کالا و اقلام لجستیکی ایران به محور مقاومت را فراهم می‌نماید (حسن‌پور، ۱۴۰۲: ۲۲۱). عراق از نظر ژئوپلیتیکی در خط مقدم میان دنیای ایرانی و عرب قرار گرفته است. یکی از ویژگی‌های بارز ژئوپلیتیکی عراق، ظرفیت‌های طبیعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و تمدنی است (احمدی، ۱۴۰۰: ۶۷) وضعیت ژئوپلیتیکی عراق به گونه‌ای است که مناسب‌ترین کشور برای ایجاد توازن و مهار در برابر ایران به شمار می‌رود و به لحاظ تاریخی نیز هدف از ساختن آن همین ویژگی بوده است (پورسعید، ۱۳۸۹: ۱۹۷).

بنابراین، عراق با قرارگرفتن بین دو قدرت ایران و عربستان، میدان رقابت آن دو را شکل داده است. از این رو، دو کشور می‌کوشند در این فضای جغرافیایی رقابت‌آمیز، ساختار موجود را به گونه‌ای که به نفع آن‌ها باشد، تغییر دهند (حسن پور، ۱۴۰۱: ۱۷۵). عراق در بخشی از جزیره جهانی مکیندر و «کمر بند خرد شده»^۱ «سوئل بی کوهن»^۲ واقع شده، زیرا با پنج کشور (ایران، ترکیه، سوریه، رژیم صهیونیستی و مصر) در رقابت است. کشور عراق نقش مهمی در بازی‌های ژئواستراتژیک قرن بیست و یکم ایفا خواهد کرد (رحیمی، ۱۳۹۷، ۱۳۰). بنابراین، عراق از موقعیت ژئواستراتژیک برخوردار هست و ایران و عربستان در سیاست خارجی خود نمی‌توانند موقعیت عراق را نادیده بگیرند. در مورد مناسبات متقابل ژئوپلیتیک در خلیج فارس، عربستان سعودی، سومین پایه از سه پایه بزرگ ایران، عراق و عربستان سعودی است و نکته اینجا است در فضای جغرافیایی عراق که یک طرف آن ایرانی و شیعه و طرف دیگر آن را عرب و سنی در بر گرفته است و به نوعی رقابت میان دو نیروی اسلامی (عربستان و ایران)، کاملاً قدرتمند و متمایز دیده می‌شود (فولر، ۱۳۷۳: ۱۲۱). عربستان سعودی متحد سستی و ژئوپلیتیکی ایالات متحده آمریکا در منطقه است و منافع خود را در اتحاد با تک‌قطب، برای رقابت با قدرت عمده منطقه‌ای یعنی ایران می‌بیند. این استراتژی بدان علت تدبیر شده است تا در برابر ایران توان موازنه پیدا کرده و قدرت ایران را به چالش بکشد. این معادله و مبادله ژئواستراتژیک هم به نفع آمریکا بوده است و به نفع عربستان سعودی (علی‌نژاد، ۱۳۹۸: ۱۲۱). به همین جهت، عربستان از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی ایران، به عنوان موازنه‌کننده و مانعی برای جلوگیری از تأثیرات منطقه‌ای و نفوذ ایران، ایفای نقش نموده است.

۳-۳. نقش هویت تمدنی عراق در رقابت‌های ایران و عربستان

تمدن؛ مجموعه‌ای از مؤلفه‌های تاریخ، فرهنگ، دین، باورها، طرز تلقی‌ها، زبان، قومیت و ادبیات است؛ این‌ها در ترکیب یکدیگر هویت تمدنی را می‌سازند که هانتینگتون در بسط تئوری برخورد تمدن‌ها به آن تأکید می‌ورزد (رحیمی، ۱۳۹۷: ۱۶۴)، فرهنگ و زبان معمولاً

1. Shatter Belts

2. Saul Bernard Cohen

به کمک یکدیگر شخصیت ملّتی را تشکیل می‌دهند (دُرّه میرحیدر، ۱۳۹۸: ۱۷۰). سرزمین عراق دارای تمدن ۸۰۰۰ ساله است. موقعیت جغرافیایی با ارزش و حاصل‌خیزی آن، باعث گردیده در طول تاریخ اقوام مختلف به این سرزمین هجوم آورند و برخی از آنان با سکونت دائم بخشی از جمعیت عراق را تشکیل دهند و این امر شرایطی به وجود آورد که جمعیت فعلی عراق یک ملت با گروه نژادی مختلف محسوب شود (چوخاجی‌زاده مقدم و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۵۰). همگونی فرهنگی-نژادی یا بر عکس، ناهمگونی می‌تواند باعث تقویت یا تضعیف یک جامعه شود (دُرّه میرحیدر، ۱۳۹۸: ۱۶۶). عراق از بافت جمعیتی متنوع و ناهمگونی برخوردار است و این ناهمگونی و شکاف را باید مبتنی بر عامل زیرساختی ترکیب جمعیت عراق تعریف کرد (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۲). مهم‌ترین واقعیت تاریخی عراق «ساختگی» بودن آن است. محدوده عراق کنونی حاصل تعریف مرزهای آن از سوی انگلیس، به‌صورت سیاسی و نه جغرافیایی است (بدیعی ازندهای و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۴۳). پس از جنگ جهانی اول (۱۹۱۸ میلادی)، انگلستان جهان عرب را تقسیم کرد و کشور عراق از به‌هم‌پیوستن ۱۸ استان از امپراطوری عثمانی تشکیل شد (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۳). جمعیت عراق متشکل از نژادها، قومیت‌ها و مذاهبی است که هریک در «سرزمین و قلمرویی خاص» ساکن‌اند (بدیعی ازندهای و همکاران، ۱۳۹۶: ۶۴۳). دو کشور ایران و عراق جزء بزرگ‌ترین کشورهای جهان اسلام و همچنین بزرگ‌ترین کشورهای شیعه‌نشین جهان اسلام هستند، به‌گونه‌ای که در کشور ایران ۸۹ درصد کل جمعیت کشور را طرفداران مذهب تشیع و در کشور عراق ۶۵-۷۰ درصد کل جمعیت کشور را طرفداران این مذهب تشکیل می‌دهند. در واقع ایران و عراق اولین و دومین کشورهای شیعه‌نشین جهان اسلام هستند (علی‌پور و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۴۵). ایران با کشورهایی که حاکمیت سنی دارند ناسازگاری دارد. فراز و فرودهای تاریخ، اقلیت بزرگی از شیعیان را در بسیاری از کشورهای عربی ایجاد کرده است و ایران از این موضوع برای به‌دست‌آوردن نفوذ در منطقه استفاده کرده است. تهران اکنون در بغداد حکومتی تحت سلطه شیعیان دارد (طالبی، ۱۴۰۱: ۸۲-۸۳).

مناطق شیعیان عراق دارای منابع نفت و گاز هستند در واقع از نظر جغرافیای اقتصادی دارای اهمیت راهبردی هستند. شیعیان در جنوب عراق به خصوص در بصره، کربلا، نجف و بغداد اکثریت را دارند (افشردی و همکار، ۱۳۹۶: ۱۱). نقش مذهبی شهرهای مقدس نجف و کربلا پیوند مناسب بین اعراب شیعه و شیعیان ایران ایجاد کرده‌اند و چگونگی تحول این پیوند بیش از همه به سیاست‌هایی بستگی دارد که حکومت عراق ایجاد خواهد کرد. اگرچه پیوندهای فرهنگی و مذهبی این دو جامعه همچنان اهمیت خود را حفظ خواهد کرد، اما شیعیان عراق هم عرب هستند و هم شیعه، به همین جهت ممکن است در شرایط و وضعیت‌های گوناگون، بیش از آن‌که سازنده باشند به بی‌ثباتی بیشتر منجر گردد (فولر، ۱۳۷۳: ۴۸-۴۷). شیعیان توانسته‌اند در ساختار سیاسی جدید عراق موفقیت‌هایی کسب کنند و نقش تعیین‌کننده خود را در امور سیاسی عراق بر همگان اثبات کنند. نکته مهم‌تر این‌که شیعیان عراق در مناطق با اهمیت استقرار یافته‌اند؛ یکی این‌که این مناطق دارای منابع غنی نفت و گاز بوده و از نظر جغرافیایی اقتصادی دارای اهمیت راهبردی است و دیگر اینکه، شیعیان در جنوب عراق به خصوص در بصره، کربلا، نجف و حتی بغداد اکثریت را دارند و بر این اساس، این حوزه‌ها در ترکیب ساخت قدرت در عراق مؤثرند (قاسمی، ۱۴۰۰: ۱۷۴). تنش بین دولت سعودی‌ها و شیعیان پایان ندارد تا جایی که وهابیون، شیعیان را مرتد می‌دانند و برخی حتی تا آن‌جا پیش می‌روند که می‌گویند شیعیان مسلمان نیستند. این تعصب قدمت زیادی دارد. بنابراین، این تنش تنها با ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی و مذهبی کاهش می‌یابد (طالبی، ۱۴۰۱: ۱۲۲).

۳-۴. ساختار سیاسی - اجتماعی عراق

منشأ مناقشات و رقابت‌های کشورهای جنوب غربی آسیا و تغییر نقشه سیاسی آن، از جمله عراق محصول تصمیم‌های متفقین در جنگ جهانی اول و پس از آن که منجر به تجزیه امپراطوری عثمانی و زمان تعیین خطوط مرزی کشورها در زمان چرچیل (۱۹۱۹)، باز می‌گردد (افشار، ۱۴۰۱: ۱۲). عراق کشوری است با موزائیک قومی و مذهبی ویژه، به همین

خاطر عراق تاریخ سیاسی پیچیده‌ای دارد و ساختار سیاسی-اجتماعی آن در سه دوره قابل بررسی و مطالعه است. دوره نخست، از سقوط امپراطوری عثمانی و شکل‌گیری عراق در سال ۱۹۲۰ میلادی تا پایان جنگ جهانی دوم (۱۹۴۸)؛ دوره دوم، از زمان روی کارآمدن صدام حسین تا سقوط حکومت بعثی‌ها در ۲۰۰۳ با تهاجم نیروهای ائتلاف به رهبری آمریکا و دوره سوم، اشغال عراق توسط آمریکا در ۲۰۰۳ تا سال ۲۰۲۴ (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۷۵).

تا سال ۱۹۵۸ شیعیان در دوران رژیم پادشاهی در عراق نقش فعال در سیاست داشتند؛ اما به دلایل سیاسی و هویت تمدنی تنش‌های عمده شیعه و سنی بالا گرفت که جنگ ایران و عراق (۱۳۵۹-۱۳۶۷)، دوره‌ای از به آزمون کشیده‌شدن شدیدتر شیعیان عراق بود. در ساختار سیاسی عراق، ایران بسیاری از شبه‌نظامیان شیعه عراق را حمایت می‌کند. در عوض، ریاض از شبه‌نظامیان سنی حمایت کرده تا با گروه‌های شیعه مقابله کنند (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۱۴۵). با تجزیه ارضی امپراطوری عثمانی، ساختار فضایی عراق در موصل، محل استقرار اکراد عراقی در بغداد، فضای جغرافیایی اهل تسنن در بصره و استقرار شیعیان عراق شکل گرفت (فرجی‌راد و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۱). مسائل مرزی یکی دیگر از زمینه‌های ژئوپلیتیکی همیشگی مناسبات میان دو کشور را تشکیل می‌دهد. عمده‌ترین مسئله مرزی، یعنی منازعه بر سر آبراه اروندرود، به خصوص برای عراق اهمیت استراتژیک دارد. عراق این مسیر استراتژیک و حیاتی خود را در معرض آسیب‌پذیری دائم و گروگان برقراری مناسبات حسنه با ایران می‌داند و جنگ عراق با ایران، فرض ژئوپلیتیک وابستگی عراق به این آبراه را کاملاً اثبات کرد. اختلاف این آبراه، پس از ۱۴۰ سال درگیری و مذاکره میان دو کشور فروکش کرده است و احتمالاً یکی از استخوان‌های لای زخم دو کشور در آینده دور خواهد بود (فولر، ۱۳۷۳: ۴۹).

۳-۵. علایق و نگرانی‌های ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در عراق

رویکرد عربستان به حکومت جدید عراق که در آن شیعیان و کردها حضور وسیعی دارند در مراحل اولیه براساس نفی واقعیت‌های نوین مخالفت با حکومت عراق و حتی حمایت

غیرمستقیم از نیروهای مخالف با این حکومت بود. عربستان نگران وضعیت حکومت عراق و جایگاه اقلیت سنی این کشور است. پذیرش رئیس جمهور کُرد و نخست وزیر شیعه در رأس حکومت در کشوری که ۱۴۰۰ سال استمرار دارد، برای عربستان بسیار دشوار است. عربستان می‌خواهد عراق کشوری عربی باقی بماند. از طرفی عربستان نگرانی‌های ژئوپلیتیکی هم از ایران دارد. سعودی‌ها از بابت دسترسی ایران به سوریه از طریق عراق نگرانند؛ زیرا سوریه را پل زمینی ایران می‌دانند که تهران را از طریق بغداد و دمشق به شبه نظامیان شیعه حزب‌الله در بیروت متصل می‌کند (طالبی، ۱۴۰۱: ۱۱۵). از همین رو، عربستان برای رویارویی با جهش استراتژیک و نفوذ منطقه‌ای ایران دست به تحرکات گوناگون زده است. به طور کلی، دولت سعودی‌ها از گسترش دامنه بحران‌ها در آسیای جنوب غربی و درگیر شدن تمام منطقه در بی‌ثباتی بسیار نگران است. گرایش به ثبات و وحشت از تغییرات اساسی در منطقه اصل اساسی برای این کشور است و همین گرایش اصولی سبب شده درهای بهبود روابط قدرت‌های منطقه همیشه باز باشد و ظرفیت‌های رو به رشدی نیز ایجاد شود (حافظ‌نیا و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۷).

۴. روش‌شناسی پژوهش

نوع تحقیق کاربردی-توسعه‌ای و روش این تحقیق، توصیفی-تحلیلی است. در این تحقیق رقابت منطقه‌ای ایران و عربستان متغیری است تابع، گسسته و چند ارزشی، که هر یک برای تأمین قدرت و منزلت ژئوپلیتیکی خود در عراق رقابت مداخله‌ای می‌کنند و جایگاه ژئوپلیتیکی عراق متغیری است مستقل، گسسته و چند ارزشی که با مقوله‌های ارزش‌های جغرافیایی، هویت تمدنی و تغییرات ساختار سیاسی-اجتماعی در رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عراق اثرگذار است؛ همچنین جامعه آماری پژوهش، شامل صاحب‌نظران در حوزه راهبردی، روابط بین‌الملل و ژئوپلیتیک در سطح نیروهای مسلح، دستگاه‌های کشوری و مراکز دانشگاهی است که دارای مدرک تحصیلی دکتری هستند.

بنابراین جامعه آماری این تحقیق با ویژگی‌های تعریف‌شده شامل ۶۰ نفر مشخص شد که اقدام به نمونه‌گیری هدفمند شده و حجم نمونه با بهره‌گیری از جدول مورگان به تعداد ۵۲ نفر تعیین گردید. روش‌های گردآوری اطلاعات، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای، شامل آرشیوها و کتاب‌های تخصصی مرتبط و سایت‌های تخصصی و بررسی‌های میدانی، شامل پرسش‌نامه است. برای تعیین روایی محتوایی از ضریب لاوشه C.V.R استفاده گردید. با توجه به این‌که تعداد نظردهندگان برای ارزیابی ۵۲ نفر بودند، برابر روایی بالا، مقدار قابل قبول ضریب بالاتر از ۰/۷ مد نظر قرار گرفت. در کل برای محاسبات انجام‌شده، تمام ۱۶ گویه پرسش‌نامه تأیید شد. پس از تأیید عوامل، پرسش‌نامه بین جامعه نمونه (با مد نظر قرار دادن ویژگی‌های جامعه آماری) توزیع گردید؛ همچنین برای پایایی پرسش‌نامه نیز از آلفای کرونباخ استفاده شده است.

در این فرمول

$$r_a = \frac{k}{k-1} \left[1 - \frac{\sum S^2 k}{\sum S^2_i} \right]$$

k = تعداد سؤال‌های پرسش‌نامه

$S^2 k$ = واریانس پاسخ‌های همه‌ی آمودنی‌ها به سؤال k ام

S^2_i = واریانس جمع نمره‌های هر پاسخ‌گو

r_a = ضریب پایایی کرونباخ که باید بیشتر از ۰/۷۵ باشد.

جدول ۱: مقدار ضریب پایایی محاسبه شده

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
۰/۸۸	۱۶

با توجه به این‌که مقدار آلفای کرونباخ به‌دست‌آمده بیشتر از ۰/۷۵ است، گویه‌های پرسش‌نامه مورد استفاده، از قابلیت اطمینان لازم برای ادامه تحقیق برخوردار بوده است. قابل ذکر است در تحلیل داده‌ها از روش آمار توصیفی استفاده گردید.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

داده‌ها و اطلاعات جمع‌آوری شده از حجم نمونه آماری، مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. هر یک از گویه‌ها که امتیاز زیر ۰/۸۸ دریافت کرده بودند چون با ضریب پایایی به‌دست‌آمده مطابقت نداشت، حذف گردید. در آخر ۱۶ عامل ژئوپلیتیکی مؤثر عراق بر رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان، برابر جدول (۲)، احصا و پردازش آن انجام شد.

جدول ۲: عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان در عراق

امتیاز موزون	وزن موزون	وزن	امتیاز میانگین	آیا این عامل در رقابت دو کشور مؤثر است؟		عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان در عراق
				خیر	بلی	
۰/۲۷۷	۰/۰۶۳	۵	۴/۴۰		*	نقش ارتباطی عراق در پیوند ایران به محور مقاومت (سوریه، لبنان و فلسطین)
۰/۲۹۵	۰/۰۶۷	۵	۴/۶۸		*	موقعیت بری عراق مکمل ژئواستراتژیک همسایگان خود (ایران و عربستان)
۰/۲۶۴	۰/۰۶۰	۴	۴/۳۰		*	ارزش‌های نظامی موقعیت استراتژیک عراق در مقابله ایران با رژیم صهیونیستی
۰/۲۷۷	۰/۰۶۳	۴	۴/۴۱		*	محبوبیت ایران در میان جمعیت عراق برای مقابله با عناصر تکفیری
۰/۲۶۴	۰/۰۶۰	۴	۴/۳۲		*	تبدیل عراق به متحد ایران و همراهی این کشور در برخی مناسبات خارجی پس از سقوط صدام
۰/۲۸۲	۰/۰۶۴	۴	۴/۵۱		*	تلاش عربستان برای تقویت اعراب سنی در مرکز و شمال غرب عراق علیه ایران

وجود ۶۵ درصد جمعیت شیعه و قدرت‌گیری شیعیان عراق در حکومت تهدیدی برای عربستان و افزایش نفوذ ایران	*	۴/۴۶	۴	۰/۰۶۳	۰/۲۷۷
عربستان متحد سنتی و ژئوپلیتیکی آمریکا مانع تأثیرات منطقه‌ای و نفوذ ایران به ویژه در عراق	*	۴/۶۸	۵	۰/۰۶۷	۰/۲۹۵
ساختار نابسامان اجتماعی عراق پس از اشغال آمریکا از جمله بیکاری، فقر، ناامنی، قاچاق و فعال شدن شکاف‌های قومی و فرقه‌ای گذشته زمینه‌ساز دخالت دو کشور ایران و عربستان	*	۴/۱۵	۴	۰/۰۵۹	۰/۲۶۰
پشتیبانی عربستان از بعثیون و گروه القاعده برای تشدید ناامنی در داخل عراق به منظور تضعیف شیعیان	*	۴/۱۵	۴	۰/۰۵۹	۰/۲۶۰
بحران‌سازی آمریکا با متحدان عربی به ویژه عربستان به منظور مقابله با نقش و نفوذ ایران در منطقه	*	۴/۴۰	۴	۰/۰۶۳	۰/۲۷۷
اهداف و منافع متفاوت و حتی متناقض گروه‌های شیعی، سنی و کُرد در ساختار سیاسی عراق	*	۴/۲۴	۴	۰/۰۶۰	۰/۲۶۴
وجود نیروهای حشدالشعبی و مقاومت طرفدار ایران در عراق	*	۴/۶۱	۵	۰/۰۶۶	۰/۲۹۰
تحریک برخی سیاسیون عراق توسط عربستان برای	*	۴/۲۴	۴	۰/۰۶۰	۰/۲۶۴

					دامن‌زدن به اختلافات مرزی و ادعاهای ارضی علیه ایران
۰/۲۶۴	۰/۰۶۰	۵	۴/۲۰	*	نقش مذهبی شهرهای مقدس نجف و کربلا در تقویت پیوند بین اعراب شیعه و شیعیان ایران
۰/۲۹۰	۰/۰۶۶	۵	۴/۶۰	*	گسترش تفکر وهابی‌گری به مناطق سنی‌نشین و پیرامون ایران به ویژه جمعیت تسنن عراق
۴/۴۰	۱	۷۰	۷۰	جمع کل	
۰/۲۷۵	۰/۰۶۲	۴/۴۰	۴/۴۰	میانگین کل	

جدول فوق، میانگین پاسخ‌های دریافتی پیرامون عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی در عراق، نشان می‌دهد که از نگاه جامعه نمونه آماری، از بین عوامل ژئوپلیتیکی انتخاب شده، عوامل موقعیت برّی و استراتژیک، شکاف‌های قومی- مذهبی، ساختار سیاسی- اجتماعی ناهمگون، حضور شیعیان در رأس هرم سیاسی و حضور قدرت‌های مؤثر برون منطقه‌ای برای بهره‌برداری از فرصت‌ها و تغییر کدهای ژئوپلیتیکی رقبا، نسبت به سایر عوامل، تأثیر بیشتری در رقابت‌های منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی دارد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

سرشت ذاتی انسان و فضای جغرافیایی، به عنوان مکان و محل زیست انسان، به گونه‌ای است که به صورت مبنایی عامل رقابت را میان گروه‌های متشکل انسانی و حکومت‌ها بازتولید خواهد کرد. از این رو، در جهان امروز، رقابت کشورها برای دستیابی به مواهب و امتیازهای ملموس جغرافیایی است. منطقه ژئواستراتژیک عراق نقش مهمی در بازی‌های ژئوپلیتیکی منطقه دارد. ایران و عربستان به عنوان دو قدرت منطقه‌ای، دلبستگی‌های ژئوپلیتیک متعارض، برای کسب قدرت و گسترش نفوذ خود در منطقه بر سر جغرافیای طبیعی و انسانی عراق

رقابت می‌کنند. منشأ رقابت، تعارض و اقدام خصمانه دو کشور به گذشته دور تاریخی به پس از تجزیه اراضی امپراطوری عثمانی (۱۹۱۹) باز می‌گردد. استعمار، ساختار فضایی عراق را طوری آرایش داده است که هر زمان اراده نمایند، بتواند با جرعه اختلاف‌های قومیتی (کرد، عرب و بعثیون) و مذهبی (شیعه و سنی) آتشی ایجاد کرده و شعله‌ور سازند. به‌راستی چرا کشورها و قدرت‌ها با یکدیگر رقابت می‌کنند؟ چرا با گذشت یک قرن از شکل‌گیری عربستان، تاکنون با ایران در رقابتند؟

اهمیت این پژوهش نشان می‌دهد دنیا، دنیای قدرت و رقابت است. برای رقابت باید قدرت داشت و تولید قدرت کرد. برای کسب قدرت باید محیط منطقه و جهان و روابط بین دولت‌ها و ملت‌ها را شناخت. چالش‌ها، تهدیدها و فرصت‌ها را یافت. با آگاهی از پتانسیل فضاهای جغرافیایی، استراتژی تدوین نمود و مبتنی بر قواعد بازی با رقبا و کسب قدرت، علایق ژئوپلیتیک را دنبال کرد. ایران و عربستان از دیرباز رقیب یکدیگرند. که بر سر ژئوپلیتیک عراق در رقابتند. متغیرهای تأثیرگذار در رقابت آن‌ها، یکی عوامل درون منطقه‌ای است و دیگری بازیگران برون منطقه‌ای به ویژه ایالات متحده آمریکا. عراق وسط این دو قدرت منطقه‌ای واقع شده و جزء لاینفک استراتژی ژئوپلیتیک دو کشور ایران و عربستان است. جغرافیای طبیعی عراق، برای ایران مزیت‌آفرین است. پل ارتباطی زمینی را برای تهران تا دمشق و لبنان به منظور آماد و پشتیبانی نیروهای محور مقاومت برای مبارزه با رژیم صهیونیستی ایجاد کرده است. برعکس، عربستان از این موضوع نگران است با طرح پیمان ابراهیم بیشتر به عادی‌سازی روابط خود با اسرائیل (اشغالگر) متمایل شده است و تلاش می‌کند با حمایت سنی‌ها و نفوذ در حاکمیت عراق، مانع تحرک استراتژیک ایران به سمت شرق مدیترانه شود. جغرافیا انسانی عراق متنوع و ناهمگون است و قوم‌های کرد-عرب و دو مذهب شیعه-سنی نقش‌آفرینی دارند و دو کشور رقیب از شکاف اجتماعی و وضعیت نابسامان اقتصادی و مذاهب به عنوان اهرم‌های تولید قدرت و زمینه‌های گسترش نفوذ در منطقه استفاده می‌کنند. عربستان از داعش برای حمله به سوریه و عراق پشتیبانی مالی و تجهیزاتی می‌کرد؛ اما ایران در زمان حمله داعش به کمک عراق و سوریه شتافت و این مهم،

محبوبیت ایران را در نزد مردم عراق و سوریه افزون کرد؛ اما عربستان از این موضوع نگران است که ایران از طریق شیعیان نفوذ خود را در بغداد تا شرق مدیترانه گسترش دهد. عربستان به دنبال تشکیل دولت و حکومت سنی‌ها است و از شبه‌نظامیان سنی در عراق حمایت می‌کند. از طرفی تهران به در پی حاکمیت شیعیان در سطوح تصمیم‌گیران کشوری و لشگری در بغداد است و از شبه‌نظامیان شیعه پشتیبانی می‌نماید. اختلافات ارضی و ادعاهای مرزی ایران و عراق از جمله مسائلی است که ریاض دنبال می‌کند تا با تحریک و یادآوری به حاکمان عراق بر طبل آن بکوبد و با ایجاد تنش، مانع قدرت و نفوذ ایران در منطقه شود.

یکی از عوامل برون منطقه‌ای مؤثر در رقابت ریاض و تهران، حضور آمریکا و متحدان آن در منطقه است. که جهت ایجاد فرصت‌های بهره‌برداری، گسترش حوزه‌های نفوذ ژئوپلیتیکی و سیاسی - اقتصادی و نیز متأثر نمودن کدهای ژئوپلیتیکی رقا در راستای دستیابی به منافع و اهداف سیاسی و استراتژیک خود اقدام می‌کنند و عربستان متحد سنتی و ژئوپلیتیکی آمریکا به منظور تحقق علایق و نفوذ آمریکا در غرب آسیا نقش‌آفرینی می‌کند.

به طور کلی، نظام بین‌الملل ذاتاً آنارشیک و فاقد اقتدار مرکزی است. از این رو، بنیادهای جغرافیایی تداوم رقابت در روابط بین‌الملل را میان کشورها و قدرت‌ها ترویج می‌دهد. به همین دلیل کشورها و قدرت‌ها برای ایجاد امنیت، منافع ملی و موازنه قدرت به رقابت می‌پردازند. ایران و عربستان نیز از این قاعده مستثنا نبوده و برای کسب قدرت و گسترش نفوذ خود برای کنشگری با بهره‌گیری از ظرفیت‌های جغرافیایی عراق در رقابتند. مناقشات ایران و عربستان بیشتر ماهیت ایدئولوژیک دارد و باید روابط خود را بر عوامل همگرا، همچون عوامل ژئواکونومیک پایه‌ریزی نمایند.

پیشنهادهای پژوهش

۱. وزارت امور خارجه، به منظور گسترش نفوذ و تحرک استراتژیک ایران در منطقه و کاهش نفوذ عربستان در عراق، نسبت به حل اختلافات مرزی به ویژه اروندرود از طریق دیپلماسی اقدام نماید.
۲. سازمان حج و زیارت با همکاری سایر ارگان‌ها و نهادهای ذی ربط، ساماندهی و تقویت زیرساخت‌های مورد نیاز و تسهیل روند حضور مردم ایران به منظور زیارت اماکن مذهبی و تعاملات بیشتر با شیعیان عراق، نظیر راهپیمایی عظیم اربعین حسینی^(ع) را جهت تقویت بنیان‌های فرهنگی مذهبی در دستورکار قرار دهند.
۳. در یک تحقیق جدید، تأثیر ساختار سیاسی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان مورد پژوهش قرار گیرد.
۴. در یک تحقیق جدید، نقش هویت تمدنی عراق در رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان مورد بررسی قرار گیرد.
۵. در یک تحقیق جدید، نقش کشورهای فرامنطقه‌ای در رقابت‌های منطقه‌ای ایران و عربستان مورد بررسی قرار گیرد.

فهرست منابع

- احمدی، سیدعباس؛ حیدری، طهمورث (۱۴۰۰)، *رقابت قدرت‌های منطقه‌ای در آسیای غربی (ایران، ترکیه و عربستان)*، تهران، دانشگاه تهران
- احمدی‌پور، حسین؛ دارابی، وحید (۱۳۹۷)، *رقابت ایران و عربستان در منطقه غرب آسیا در چهارچوب نظریه موازنه منافع شوئلر (۲۰۱۷-۲۰۱۵)*، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره ۸، شماره ۴.
- افشردی، محمدحسین؛ بابلی، کوروش (۱۳۹۶)، *عوامل ژئوپلیتیک انسانی شیعیان عراق و تأثیر آن بر تدوین راهبردهای دفاعی ج.ا.ایران*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال پانزدهم، شماره ۶۷.
- اکبرزاده، فریدون؛ جلال‌پور، شیوا؛ جعفری، ابوطالب (۱۳۹۷)، *روابط خارجی ایران و عربستان در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۲ با تأکید بر تحولات عراق*، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، سال ۱۴، شماره ۴۲.
- بدیعی‌ازنده‌ای، مرجان؛ محمدی، احد؛ زمانی، عظیم (۱۳۹۶)، *کشمکش‌های سرزمینی در شمال عراق: سرزمین، قومیت و سیاست*، فصلنامه جغرافیای انسانی، دوره ۴۹، شماره ۳.
- پورسعید، فرزاد (۱۳۹۸)، *برآورد استراتژیک عراق آینده*، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۱۳، شماره ۱.
- چوخاچی‌زاده‌مقدم، محمدباقر؛ علی‌نژاد، مهدی؛ امینی، داود (۱۳۹۲)، *ژئوپلیتیک قومی-مذهبی عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه انجمن جغرافیای ایران، دوره ۱، شماره ۳۷.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ گاویانی‌راد، مراد (۱۳۹۸)، *افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی، تهران، سمت.*
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ رومینا، ابراهیم (۱۳۹۹)، *تأثیر علایق ژئوپلیتیکی ایران و عربستان در ایجاد چالش‌های منطقه‌ای در جنوب غرب آسیا*، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۳۲، شماره ۲.
- حسن‌پور، حمید (۱۴۰۱)، *طرح راهبردی ارتقای وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس و دریای عمان*، رساله دکتری تخصصی مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی.

- حسن پور، حمید (۱۴۰۲)، *تأثیر عوامل ژئوپلیتیک طبیعی بر تدوین راهبردهای ارتقای وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه خلیج فارس*، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دوره ۲۱، شماره ۹۴.
- دوئرتی و فالکتراف، جیمز و رابرت (۱۳۸۵). *نظریه‌های متعارض در روابط بین الملل*، ترجمه علی‌رضا طیب و وحید بزرگی، تهران: نشر قومس.
- راستگو، محمدزمان؛ شیراوند، صارم؛ عمرانی، ابوذر؛ دیده‌ورا، ذوالفقار (۱۳۹۹)، *تحلیل رقابت ایران و عربستان در عراق براساس نظریه بازی‌ها (همکاری و منازعه)*، فصلنامه مطالعات آسیای جنوب غربی، سال ۳، شماره ۹.
- رحیمی، حسن (۱۳۹۷)، *نظریه‌های ژئوپلیتیکی*، تهران، نشر انتخاب
- شهبازی، علی‌عسگر؛ رحمتی نصر، مجید (۱۳۹۵)، *نقش و جایگاه شیعیان در ساختار کشور عراق*، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی، سال ۶، شماره ۱۶.
- شهریاری، محمدعلی (۱۳۹۶)، *تحلیل روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان در عراق در قالب تئوری حرکت‌ها*، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال ۲۴، شماره ۹۲.
- عبدی، عطاله (۱۳۹۵)، *نقش فضاها و جغرافیایی در رقابت قدرت‌ها: مطالعه موردی کشور عراق*، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال ۱۲.
- علی‌پور، عباس؛ حیدری، جهانگیر؛ حاجی‌لو، محمدحسین (۱۳۹۶)، *ایران و عراق نوین از منظر ژئوپلیتیک (فرصت‌ها و چالش‌ها)*، فصلنامه سیاسی جهان اسلام، سال ۶، شماره ۲۲.
- علی‌نژاد، فاطمه زهرا (۱۳۹۸)، *نبرد قدرت در سوریه: ابعاد ژئوپلیتیک بحران خاورمیانه*، تهران، انتشارات خرسندی.
- فرامکین، دیوید (۱۴۰۱)، *صلحی که همه صلح‌ها را بر باد داد*، ترجمه حسن افشار، تهران، نشر ماهی.
- فرجی‌راد، عبدالرضا؛ هاشمی، سید مصطفی؛ سرور، رحیم (۱۳۹۸)، *بررسی عوامل مؤثر ژئوپلیتیکی عراق و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره ۲۷.
- فولر، گراهام (۱۳۷۳)، *قبله عالم (ژئوپلیتیک ایران)*، ترجمه عباس مخبر، تهران، نشر مرکز.

- قاسمی، بهزاد (۱۴۰۰)، *ظرفیت‌سنجی شیعیان عراق و تأثیر آن بر محور مقاومت*، مجله سیاست دفاعی، سال ۳۰، شماره ۱۱۴.
- قربانی‌نژاد، ربیاز؛ شهزیور، هومن؛ پارسایی، اسماعیل (۱۳۹۷)، *ایران و عراق: تحلیل منابع جغرافیایی تنش در شمال غرب خلیج فارس*، مجموعه مقالات نهمین همایش ملی خلیج فارس، صص ۲۲۹ تا ۲۰۹.
- مارشال، تیم (۱۴۰۱)، *قدرت جغرافیا: نقشه‌هایی که اکنون و آینده جهان را آشکار می‌کند*، ترجمه پرناز طالبی، تهران، نشر همان.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۶)، *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، تهران، نشر نی.
- مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۸)، *تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل*، انتشارات سمت.
- میرحیدر، درّه؛ میر احمدی، فاطمه (۱۳۹۸)، *مبانی جغرافیای سیاسی*، تهران، انتشارات سمت.

References

- Barry, Buzzan; (1998), “change and insecurity of strategic study “and study of International politics; London: pinter.
- Carr, H, E (1964); “the twenty years crisis: 1919 – 1939”, London: Macmillan
- Dougherty, J and pfaltzgraff, R (1971); contending theories in international relation:, New York: Harper and Row.
- Griffiths, M (1999), fifty key thinkers in international relational, London and New York: Rutledge
- Morgenthau, H. J (1985 ; Politics among nations: New York: Alfered knopf).
- Spanier, j (1990), Games nations play, 7th.ed. Washington D.C: congressional quarterly press.